
Uit Gelre's verleden

door Ad Sulman

Graafschap Hamaland

Hamaland, vernoemd naar de Germaanse stam der Chamaven, was een ten tijde van Karel de Grote (768-814) in het leven geroepen bestuurseenheid. Deze Frankische heerser had in 763 de Saksen, na jarenlange strijd, verslagen. Het bestuur van het, in de IJsselstreek gelegen graafschap, werd opgedragen aan het Saksische geslacht der Brunharingen. Hun macht berustte mede op eigen bezittingen in de Liemers z.g. allodiaal goed en koningsgoed. De Veluwe viel ook onder het gezag van de Hamelandse graven. In het Gooi hadden zij ook bezittingen. Omstreeks het jaar 1000 bevond de macht van deze graven zich op het hoogtepunt. Graaf Wichman IV, hij regeerde van 952-973, was een invloedrijk, machtig en rijk man. Hij was ook tevens de laatste uit zijn geslacht die een dergelijke positie innam. De Westfriese (Hollandse) graaf Dirk II, gehuwd met Hildegard van Vlaanderen, was een zwager van graaf Wichman IV.

Uit het huwelijk van graaf Wichman IV met Liutgard († 962), dochter van de Vlaamse graaf Arnulf, werden twee dochters en één zoon geboren. Deze zoon was naar zijn vader genoemd en stierf op jeugdige leeftijd in het jaar 967. De dochters bleven na het overlijden van Wichman IV in 973 als enige erfgenamen over. Graaf Wichman had zijn oudste dochter Adela uitgehuwelijkt aan graaf Immed uit het geslacht der Immedingers. Gelet op de positie van de Hamelandse graven wierven zij partners voor hun kinderen uit vooraanstaande adellijke geslachten. Volgens de levensbeschrijving van bisschop Meinwerc van Paderborn, de *Vita Meinwerci*, was Immed graaf van Renkum en afkomstig uit een adellijke familie uit het bisdom Utrecht. Bisschop Meinwerc was overigens een zoon van Immed en Adela. Uit dit huwelijk werden in totaal vijf kinderen geboren. Hun oudste zoon Dirk of Diederik was de logische opvolger van zijn grootvader als graaf van Hamaland. Na het overlijden van Immed omstreeks 983 werd Adela regentes van haar nog minderjarige zoon. Op de door haar te Deventer geslagen munten werd zij als *comtissa* (gravin) aangeduid.

De jongste dochter van Wichman en Luitgard ontving dezelfde voornaam als haar moeder, Luitgard. Zij was voorbestemd voor een geestelijke functie. Luitgard werd dan ook de eerste abdis van de door haar vader gestichte vrouwenabdij te Elten (thans Duitsland). Graaf Wichman begiftigde deze abdij met vele goederen. Op verzoek van de graaf stelde keizer Otto III de abdij te Elten gelijk met rijksabdijen als Quedlenburg en Essen. De abdij ontving ook immuniteit. Dit hield in dat er eigen rechtspraak kon worden uitgeoefend. Dergelijke rechten waren vooral bedoeld om invloed van lokale heersers op de abdij op afstand te houden en de zelfstandigheid van de abdij te waarborgen. Na de dood van graaf Wichman IV schonk abdis Luitgard haar gehele erfdeel aan de abdij te Elten. Dit was overigens geheel volgens het geldende canonieke recht. Kloosterlingen mochten immers geen eigen bezit hebben. Het gevolg was een conflict met haar zuster Adela en zwager Immed.

De erfenis

Zoals gezegd was Hamaland een belangrijk en relatief groot graafschap. De graven waren machtige, invloedrijke en rijke heersers. In dit licht gezien was het uitbreken van een machtsstrijd tussen de beide zusters te voorspellen. Des te meer daar Adela en Immed ook de belangen van de nog minderjarige graaf Wichman V dienden te behartigen, evenals hun persoonlijke. Veel van de thans bekende feiten over deze strijd wordt ontleend aan de, vermoedelijk in Tiel wonende, monnik Alpertus van Metz (11^e eeuw) die in zijn *De diversitate temporum* (Gebeurtenissen van deze tijd) bepaald niet objectief is. Hij schilderde Adela als een furie en een vrouwelijke Kaïn en koos partij voor Luitgard.

Thietmar van Merseburg vergeleek haar in zijn *Thietmarus Chronicon* met Herodias, die de dood van Johannes de Doper eiste. Twee vazallen van de abdis, de graven Balderik en Godizo, belegerden het kasteel Opladen van Adela en Immed en namen het in. Of dit op eigen initiatief geschiedde of op last van Luitgart is onduidelijk. Waar dit kasteel gelegen heeft, is tot op heden niet definitief vastgesteld. Mogelijk lag het in Montferland in de huidige gemeente Bergh. Daar werden enige malen opgravingen gedaan, waarvan de resultaten in die richting wijzen. Volgens Alpertus van Metz lag het in de buurt van Elten. Als ca. 993 Luitgard komt te over-

lijden ziet Adela kans om het erfdeel van haar zuster dat aan de abdij geschonken was, zich toe te eigenen. Keizer Otto III greep nu in en Adela diende de goederen weer terug te geven aan de abdij. In de tussentijd vond er een prachtig voorbeeld van opportunisme plaats. Adela trouwde met de eerder genoemde Balderik. Een huwelijk dat, volgens Alpertus, beneden haar stand was. Het tweede huwelijk van Adela bleef kinderloos. Snel na zijn huwelijk bezette Balderik de Elterberg. Weer trad Otto III op. In 996 vond er op zijn last een verdeling van de goederen plaats. De strijd was hiermee nog niet gestreden. Als Otto III in 1002 komt te overlijden, bezet het echtpaar opnieuw de Elterberg. Op last van de nieuwe keizer Hendrik II moesten zij Elten weer verlaten. Ondanks deze schijnbare tegenslagen heersten Adela en Balderik over een groot gebied.

De strijd was overigens nog niet gestreden. Graaf Wichman III, zoon van Echbert Eén-

oog, uit het geslacht Bul-lingen, meende ook rechten in het graafschap Hamaland te kunnen laten gelden. Deze aanspraken zette hij kracht bij nu de zoon van Adela uit haar eerste huwelijk, Dirk of Diederik, was overleden. Zij werd er door door de anonieme schrijver van de *Vita Meinwerici* ervan beschuldigd haar zoon vermoord te hebben. Alper- tus van Metz maakte er nog gewag van dat Adela verdacht werd haar zuster Liutgarde vergiftig te hebben. Waarschijnlijk is dit allemaal niet des te meer daar de Tielse monnik zelf te kennen gaf dat de abdis een natuurlijke dood gestorven was. Over beide zaken werd niets meer

vernomen. Deze Dirk was mogelijk de grootvader van Dirk of Diederik van de Veluwe. Ook graaf Wichman III belegerde het kasteel Opladen. Balderik was het slot inmiddels ontvlucht. Adela, die achter bleef, zag zich genoodzaakt het kasteel over te geven. Met haar gevolg kreeg zij vrije aftocht. Het kasteel werd in de as gelegd. Wichman III werd in 1016 vermoord. Deze moord werd Adela en Balderik toegerekend. Sommige Duitse bronnen vermelden een verwantschap tussen Balderik en Wichman III. Keizer Hendrik II belegde hierop in Nijmegen een Rijksdag en veroordeelde het echtpaar, confisqueerde hun goederen en verdeelde het onder de bisschop van Utrecht en de heren van Zutphen. Hier werd de basis voor het latere graafschap Zutphen gelegd. Maar ook die van Gelre. Daarover een andere keer meer.

Adela en Balderik zochten hun heil bij hun beschemer Heribert, aartsbisschop van Keulen. Adela overleed na haar tweede echtgenoot, Balderik, en werd begraven in de Dom te Keulen. De overlevering vertelde nog dat haar stoffelijke resten in de Rijn geworpen waren, nadat Keulen door overstromingen getroffen was.

Achtergrond

Om meer van het conflict rond het graafschap Hamaland te begrijpen is het verstandig

stil te staan bij de politieke situatie van die tijd. Karel de Grote liet bij zijn overlijden in 814 één erfgenaam achter: zijn zoon Lodewijk de Vrome (keizer van 814-840). Al tijdens zijn leven en bovenal na zijn overlijden braken er tussen zijn zoons conflicten uit over de opvolging. Uiteindelijk resulteerde dit in een opsplitsing van het grote Karolingische rijk in drie delen. Een oostelijk, westelijk en een noordelijk deel. Als in het midden de Karolingische koningen uitstierven, bleven er in 870 bij het verdrag van Meerssen twee rijken (Frankrijk en Duitsland) over. Rekening houdend met de roerige tijden tussen 800 en 1000 vanwege de aanwezigheid van de Noormannen, waren het de plaatselijke heren die naar de macht grepen en zich weinig stoorden aan het weinig voorstellende centrale gezag. In deze periode ontstaat o.m. het graafschap Hamaland.

Graaf Wichman IV handelde zoals in die tijd van hem verwacht werd. Hij had een zoon als opvolger, zijn oudste dochter werd aan een interessante partner uitgehuwelijkt en zijn jongste dochter ging het klooster in. Op deze wijze was de toekomst van het onverdeelde graafschap gegarandeerd. Hij keek ook verder. Uiteindelijk viel graaf Wichman onder het gezag van de Duitse koningen. Bij machtige koningen c.q. keizers was het zaak om je als ondergeschikte niet te ver van hen te verwijderen. Mede hierom bracht hij zijn familieklooster onder het gezag van de koning. In die jaren waren de machtige Ottoonse koningen in Duitsland aan het bewind. Als echter Otto III in 1002 op 21-jarige leeftijd kwam te overlijden, werden de messen van de plaatselijke en regionale heersers weer geslepen. Overigens was Otto III ook niet zonder meer koning geworden. De grote vraag op een dergelijk moment was, wie zal de opvolger op de troon worden. Het mag duidelijk zijn dat een ieder zo z'n eigen voorkeur had. De eigen belangen werden dan ook niet uit het oog verloren. De Duitse vorsten vormden dan ook snel belangengroeperingen. Zo zien wij graaf Balderik van partij wisselen. Een huwelijk met Adela zou hem misschien veel voordeel opleveren. Het pakte anders uit. Hendrik II de opvolger en naaste familie van Otto III bleek een sterkere partij te zijn. Hij zag kans aan het grote machtsblok als het graafschap Hamaland was in eigen voordeel een einde te maken. Balderik en Adela zoeken bescherming bij de aartsbisschop van Keulen die bepaald geen bondgenoot van Hendrik II was. Hendrik II beloofde zijn aanhangers, de bisschop van Utrecht, de heren van Zutphen en nog enige anderen met delen van het graafschap Hamaland.
